

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТОЛОГІЇ: ПОГЛЯД СТУДЕНТІВ

УДК 321

ОСОБЛИВОСТІ РОЗМЕЖУВАННЯ НАУКИ ТА ІДЕОЛОГІЇ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Андрій Сухарина

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: andriy.sukharyna@gmail.com*

Розглянуто підходи до визначення ідеології, її взаємодії з політичною наукою. Виокремлено критерії для розмежування ідеологічного та наукового знання в політичному дискурсі. Здійснено порівняння й розподіл цих категорій у світоглядному аспекті в контексті буденного й теоретичного типів світогляду.

Ключові слова: політична наука, ідеологія, теоретичний світогляд, ознаки ідеології, науковий плюралізм.

Політична наука – є частиною науки і розвивається в межах наукових законів і принципів. Однак, вона одночасно становить частину комплексу суспільних, або ж гуманітарних наук, об'єктом вивчення яких є суспільство, зв'язки і відносини в ньому. Оскільки суспільство складається з індивідів, котрі мають невід'ємну атрибутивну характеристику індивідуальної свободи, то, відповідно, ми не можемо розглядати якісь суспільні закони. У природничих науках, скажімо, виокремлюють такого типу суворі закони (у зв'язку з тим, що наука природничо-математичного напрямку використовує для аналізу суб'єкти, котрі не мають індивідуальної свободи). Науки суспільні не оперують універсальними законами суспільного розвитку чи функціонування. У політичній науці, як і у всіх інших суспільних науках, розглядають лише закономірності чи теореми, що можуть працювати у більшості випадків, але не у всіх. Детермінізм політичних процесів не є строгим і допускає вільності. К. Поппер, пояснюючи «інакшість» гуманітарних наук, стверджує: «філософському детермінізму і в ще більшій мірі психологічному детермінізму не вистачає гостроти фізичного детермінізму». [10, с. 514] Тому для дослідження взаємозв'язку й особливостей розрізнення науки та ідеології використовуємо антропологічний підхід, який належить до мікропідходів і передбачає розгляд цих феноменів крізь призму людини, її свідомості та свободи.

Щодо феномену ідеології, то він є неоднозначним у науці про політику й науці зокрема. Так, майже у всіх випадках під час обговорення ідеології до неї додаються дві особливості: По-перше, за твердженнями С. Московічі, ідеологія тільки тоді стає соціальним явищем, коли вона використовується організованим рухом чи соціальним інститутом. [8] По-друге, ідеологія часто ототожнюється з міфологією. Наприклад, Р. Будон стверджує, що процес оформлення інтелектуального продукту в ідеологію передбачає міфологізацію. Інакше кажучи, публіка, яка приймає певні ідеї та визнає право чи обов'язок за собою на основі цих ідей діяти, творить міф, оскільки він є невіддільним елементом людської свідомості [9, с. 18].

Однак, на нашу думку, таке звуження роботи дещо недоцільно. У випадку, коли ми використаємо перше значення ідеології, то приписуємо її виключно до сфери компетенції політичних партій чи інших суб'єктів політики, котрі інституційно оформлені й організовані. Однак політичні ідеології не завжди мають чітко оформленого актора, який є їхнім носієм. Часто, він неформалізований у вигляді певної політичної сили чи руху. Хоча ідеологія може функціонувати й розвиватись і без такого організованого руху, виражаючись і відтворюючись в слабко розрізнених соціальних групах.

Якщо ми ототожнюємо ідеологію з міфом, то стикаємось з іншою проблемою. Міф та ідеологія це свідомість, в якій наперед неправдиві твердження можуть сприйматись об'єктивними. Однак, ідеологія, на відміну від міфу, раціоналізованіший тип свідомості. Міфологічна свідомість має лише елемент наслідування і концепції міфу періодично гинуть під напором раціоналізації, аж доки стихійно не виникає новий міф; ідеологія є дещо іншою формою мислення. Вона достатньо пластична й адаптивна. Суспільно-політичні умови можуть змінюватися, а наука прогресувати, проте ідеологія буде адаптуватись до того часу, доки об'єктивне знання можна перекрутити чи змінити його інтерпретацію. Також необхідно враховувати, що міф не обов'язково пов'язаний з емоційним сприйняттям, а часто є інтелектуальною лінівістю чи неможливістю пояснити певний феномен. Ідеологія натомість апелює до чуттєвої сфери людини, до розуміння того, що для неї правильно чи неправильно, часто ігноруючи критерій істинності.

Гуманітарна наука (антропологічний підхід) базується на визнанні первинності індивіда – основного суб'єкта суспільної та політичної взаємодії. Людині притаманна невіддільна атрибутивна характеристика, яка неодноразово ставала предметом дискусій, але яка, все-таки, незмінно впливає на перебіг усіх політичних чи суспільних процесів. Це атрибутивна характеристика свободи, вона належить індивідові не лише тому, що він має унікальну біосоціальну природу, а й тому, що індивід наділений розумом, який може бути ізольованим від зовнішніх чинників довкілля.

Ідеологія марксизму, та й науковий підхід, ґрунтувались на вилученні людської свободи з наукового аналізу. Коли б людської свободи дійсно не існувало би, а існувала тільки «пізнана необхідність», то ймовірно, що потреба у плюралізмі політичної науки і конкуренції ідеологій відпала би. Існування спеціальної методології вивчення суспільних наук вилучили б з порядку денного, а всі суспільні явища і процеси були би жорстко й однозначно детерміновані, як це спостерігаємо в неживій природі (фізиці) чи живій (біологія). Однак ототожнення індивідуальної свободи з фікцією спричинило до того, що наукова теорія марксизму ніяк не відрізнялась від політичної ідеології. Цьому є кілька пояснень:

- Людська дія, тобто дія відповідного актора, який має необхідні можливості впливу може докорінно змінити суть і розвиток історії. Це передусім пояснюється у сфері наукових відкриттів. Винайдення Інтернету чи утвердження теорії відносності докорінно змінює сам розвиток суспільства і, відтак усю історію.
- У суспільстві, той чи інший режим, розвивається на основі впливу людини на процес, його пізнання та перетворення. Звісно, не можна стверджувати, що одномоментний вплив індивіда на розвиток того чи іншого явища докорінно змінить його, але взаємодія багатьох індивідів, котрі цілеспрямовано чи

мимоволі впливають на об'єкт, докорінно може змінити його сутність і розуміння.

Однак, повертаючись до розгляду методологічних аспектів, ми стикаємось зі суттєвими проблемами. Першою, і, мабуть, найбільшою методологічною проблемою дослідження ідеології є питання адекватного визначення того, що є ідеологією. Оскільки соціальні науки є плюралістичними і паралельно існують школи і напрямки, які відрізняються в методах і трактуванні вихідних даних, то може здатись, що різні наукові школи є певною мірою ідеологічними і такими, які сформувались через наукові або інші преференції автора-засновника. Тим не менше, ми не можемо так розглядати наукову дійсність. Наука, навіть і соціальна, відмінна від ідеології.

Розглянемо найвагоміші відмінності між наукою та ідеологією за допомогою антропологічного підходу за такими пунктами: 1) інтерес; 2) ступінь суб'єктивності; 3) інерційність і динамічність

Інтереси індивіда часто виражаються через ідеологію, яку він сповідує. Механізм такого явища доволі простий. Оскільки політика найкраще пристосована до боротьби і реалізації саме групових інтересів, людина свідомо, а нерідко несвідомо примикає до групи, зі спорідненими інтересами. Ці інтереси у суспільствах сталого розвитку найчастіше інституційовані й закріплені за конкретним політичним рухом, який бере на себе обов'язок обстоювати їх.

Науці, зокрема суспільній, притаманний власний інтерес. Індивід, який займається наукою, завжди повинен мати суб'єктивний інтерес пізнання. Або ж, коли йдеться про політичні дослідження, інтерес повсякчас властивий замовникові. Актор політичної арени замовляє дослідження для того, аби діяти найбільш продуктивно щодо власних егоїстичних цілей, яких можна досягнути, маючи раціоналізовані наукові дані, які є об'єктивними. Іншими словами, науку також розвиває інтерес, але він має радше ринкову природу.

Стосовно об'єктивності, то суспільні науки не можуть бути повністю об'єктивними. Максимум, про що ми може бути мова, так це про їхню об'єктивованість. У суспільних науках, у тому числі і політичних, велике значення має персона дослідника. Якщо науковець дивиться на світ крізь призму ліберального світогляду, результати дослідження, чи, радше, їх інтерпретація виявляться одними. Коли ж крізь призму марксистського чи неомарксистського, то можемо очікувати іншу інтерпретацію. Розглядаючи певні суспільно-політичні явища крізь призму буденного світогляду, спостерігаємо схожу картину «ідеологізації» знання. Наприклад, В. Денисенко вважає: з появою «станово організованого індивіда» – фактично всіляке мислення стає дещо ідеологічним: «Для духовних процесів і розуміння це означає, що самі акти мислення набувають ідеологічного змісту як предметного фону, в якому «впізнають» (розуміють) свою суспільну природу...» [3, с.60]. Це найбільша складність у процесі розрізнення наукового й ідеологічного знання. Однак, стосовно цього маємо кілька зауважень.

По-перше, результати наукових політичних досліджень, незалежно від використовуваної методології, зазвичай не особливо різняться. Відмінності можуть траплятися в деталях, а не в основних вихідних даних. По друге, політичне дослідження науковця носить певною мірою відсторонений характер, воно може підтвердити здогадки або ж спростувати їх. Часто, результат дослідження суперечить особистим поглядам і цінностям ученого, однак це не зменшує його цінності. По третє, відмінності у трактуванні одних і тих самих даних, часто спричинені унікальною антропологічною сутністю індивіда, його можливості й свободи бачити наявну проблему з різних сторін.

Призма світогляду вносить корективи стосовно питання, яке досліджується, але не є визначальною, оскільки основним критерієм наукової раціоналізації постає об'єктивність. По четверте, ідеологічне знання – переважно синтезується поза науковими методами, на підставі внутрішніх відчуттів, інтуїції дослідника. Об'єктивність не є його критерієм, бо воно націлене, перш за все, на задоволення інтересів особи чи соціальної групи.

Коли йдеться про динамічність й інерційність, то ідеології – доволі динамічні структури і можуть змінюватись. І, хоча, така позиція є вірною, але на практиці існує кілька зауважень до неї.

1) Політичні партії, які сьогодні є основними продуцентами ідеологічного знання, можуть швидко, залежно від обставин змінювати свої ідеологічні положення. Проте через інертність людської свідомості вони уникають цього в більшості випадків, обмежуючись лише косметичними змінами. Найчастіше, однак, зміни ідуть від низового рівня, тобто від виборців, які спостерігають розходження ідеологічних параметрів з об'єктивною дійсністю. Тому ми можемо говорити скоріше про потенційну можливість ідеології швидко змінюватись і пристосовуватись до вимог часу, але на практиці ідеології інертні [7].

2) Найбільша динамічність ідеологіям властива у період великих соціальних зрушень, скажімо, і політичних революцій, які передбачають докорінну зміну влади, і культурних (секс-революцій, гендерних революцій).

Наука – динамічніша структура. Наукова парадигма або адаптується та розвивається відповідно до нового знання, або відкидається як хибна [6, с. 92]. Наукова теорія не має іншого виходу, ніж адаптуватися до вимог часу і нових досліджень, оскільки в протилежному випадку зійде на маргінес, а з часом взагалі зникне з поля зору наукового дискурсу. В людському мисленні наукові теорії, що віджили, заміщуються новими, котрі більше відповідають дійсності, адже хибне знання в науковому світі не має права на існування.

Необхідно також розглянути цю проблему з іншого боку. Структура ідеології складається з трьох основних елементів: образу дійсності, аксіологічної системи (ієрархії цінностей) та практичних вказівок [5, с. 154:

– Образ дійсності – це те, яким індивід бачить світ. Ми бачимо одну і ту ж картину світу, але кожна людина сприймає його дещо по іншому, з огляду на свою унікальність і певну окремішність.

– Аксіологічна система – це ті цінності, які дозволяють людині розділити суспільні і політичні явища і процеси на «хороші» і «погані», а речі на «чорні» і «білі». Тут ми спостерігаємо основний конфлікт ідеології, який полягає в розбіжності того «як є», і того «як має бути», з точки зору носія ідеології.

– Практичні вказівки – це логічне продовження першого і другого змістового блоків. Що потрібно індивіду робити, щоб перетворити одну реальність в іншу. Іншими словами, як прикласти аксіологічну систему до образу дійсності.

В політичному дискурсі побутує думка, що неможливо відділити ідеологічні елементи від наукових, тобто при такому розподілі завжди буде наявний суб'єктивізм. Наше завдання інше. Нам не потрібно розділяти ідеологічні й наукові компоненти в структурі самої ідеології, а протиставити дві системи мислення одна одній: ідеологічну та наукову. Однак, ми не заперечуємо, що в першій системі може бути велика кількість дійсно раціональних елементів. Відповідно, щоб провести межу між ідеологією і наукою найкраще проводити у сфері світоглядній. Нам потрібно розуміти, що в цьому аспекті

розгляду науковий і ідеологічний світогляд перебувають на різних щаблях типів світогляду. Існує світогляд буденний і теоретичний. Зупинимось на них детальніше.

Буденний світогляд – це спосіб розуміння, пізнання і перетворення дійсності на засадах безпосереднього чи опосередкованого досвіду. Такому світогляду не можна відмовити у значній правдивості, оскільки висновки з подій і узагальнення часто ґрунтуються на неодноразовому повторенні певних закономірностей, їх прийнятті і використанні. Людина спостерігає за світом, отримує інформацію від нього безпосередньо, або через сім'ю і друзів. Індивід спостерігає за функціонуванням певних механізмів, як вони впливають на нього і до чого це призводить. Образ цього світу закарбовується в пам'яті людини, формується система цінностей, яку людина часто запозичує зі свого оточення. Як наслідок, на основі цього бачення світу, в якому поєднується узагальнення з вірою, людина формує власні принципи й інтереси. Важливим є те, що інтереси значної сукупності людей об'єднуються і формалізуються задля політичного представництва і суперництва. Так, людина приймає певну ідеологію, і найчастіше цей процес є несвідомим.

Теоретичний світогляд має дещо іншу сутність. Виокремимо його основні характеристики:

– знання про суспільну і політичну дійсність сприймається не на віру чи на основі особистісного досвіду і емоційних переживань, а через систему доведень шляхом логічної чи фактологічної аргументації того чи іншого твердження;

– критичність сприйняття. Це означає, що будь-яка інформація, навіть з особистого досвіду не може сприйматися як істинний факт. Оскільки людське мислення не є досконалим, і має ряд недоліків (доречно згадати про 4 ідолів мислення, які виокремлює Ф. Бекон.) [2, с.73] Відповідно, навіть якщо ми не маємо сумнівів щодо певного явища, науковий світогляд зобов'язаний перевірити наявні факти і осмислити їх.

Аби зробити точніше розрізнення між наукою та ідеологією, необхідно розглянути проблему ще з одного боку. Ідеологічне світосприйняття та ідеологія як система зокрема мають багато спільного з релігією. Аргументувати таке явище можна порівнявши ці два феномени. Основною їхньою спільністю, що протистоїть науці, є бездоказова віра. Цей факт є особливо важливим з огляду на те, що наука, і політична також, не приймає жодного положення, яке базується виключно на вірі в щось, або в когось. Завжди має існувати логічний ряд доведення, який складатиметься з ланцюжка аргументів, що будуть підкріплені фактами, а в разі відсутності таких, логічними доводами, які матимуть в основі символічну чи математичну логіку.

Думка про те, що ідеологія має багато спільного з релігією, не нова. Звісно, між ними навіть на перший погляд існує багато розбіжностей, що не дозволяють механічно використовувати метод аналогій щодо розгляду одного з цих феноменів через інший. Проте, за детальнішого розгляду, стає зрозуміло, що між ідеологією і релігією насправді відмінного значно менше ніж спільного. Аналіз спільних і відмінних рис, особливостей функціонування ідеології і релігії заслуговує не однієї наукової праці, щоб вичерпати це питання. Ми на цьому зупинятись не будемо, лише зауважимо, що така подібність, зокрема, впливає з творів К. Маркса і Р. Арона. Перший називає релігію «опієм для народу», акцентуючи на тому, що основним призначенням релігії є зняття морального болю і важкості з людей, які породжені капіталістичною експлуатаційною системою, то другий використовує конструкцію «опій інтелектуалів» [1, с. 133]. Це назва, однієї з його найвідоміших робіт, яка присвячена критиці захоплення європейською, зокрема французькою інтелігенцією, «лівою» думкою й ідеологією. У цьому випадку Р. Арон

називає комуністичну ідеологію наркотиком, який найбільше спокусливий для представників освічених верств суспільства в Західному світі.

Цікаво аргументує потребу науки в релігії британський вчений, представник біологічної школи природного відбору і популяризатор науки Р. Докінз. Хоч автор і розглядає релігію, цей приклад цілком можна застосувати і для ідеології, оскільки в цьому аспекті вони функціонують однаково. Дослідник достатньо іронічно говорить про релігію. Суть його висловлювань в тому, що релігія позиціонує себе позанауковим типом світогляду – вірою без доказів. Вважається, що суперечності між релігією і наукою не можуть зашкодити останній, оскільки ці системи функціонують паралельно і не перетинаються, причому вони намагаються досягнути чи відстояти істину.

Тим не менше, в сучасному світі (принаймні у розвинутих країнах) наука має більший авторитет, ніж релігія і в певних сферах претендує на монополізацію істини. Релігія намагається це використувати. У випадку, якщо якась релігійна догма підтверджує положення науки, нехай навіть опосередковано і не повністю, це максимально широко використовується задля самоствердження релігії та надання їй солідності і самостійності науки. В той же час, якщо певне наукове знання прямо суперечить релігійним догмам, релігійні діячі вважають, що такі знання про дійсність не є суперечливими, оскільки у віри і науки свої шляхи пізнання істини [4, с. 104].

Аналогія ідеології з релігією повністю доцільна. Тоді, коли ідеологічне і наукове знання протистоїть один одному, це означає що ідеологи не зважатимуть на нього, бо істиною для них виступають інтереси соціальної групи – носія ідеології. Натомість, усі ідейні теоретики використовують науку для того, щоб надати своїм вченням солідності і максимально підвищити їх статус.

Розглядаючи проблеми розмежування і розрізнення наукового та ідеологічного знання, можемо дійти до наступних висновків.

– Ідеологія і наука – відносно схожі системи, котрі, однак, мають суттєві внутрішні відмінності, пов'язані з аспектами об'єктивності, критичного мислення та динамічності.

– Саме розмежування найдоцільніше здійснювати на основі типів світогляду: ідеологічному відповідає буденний світогляд, науковому – теоретичний.

– Ідеологія за суттю є ближча до релігійної системи знань, аніж до наукової. Принципи прийняття ідеології людиною більше відповідають релігійним, ніж науковим. Незважаючи на суб'єктивний чинник наукового знання, наука все ж таки прагне до максимальної об'єктивності, на відміну від ідеології, що не прагне до неї.

– Для позначення наукового знання найкращий критерій – «істинність/хибність», в ідеологічно важливий елемент – «правильно/неправильно».

Стаття надійшла до редколегії 25.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

Список використаної літератури

1. Арон Р. Опій інтелектуалів / Раймон Арон; пер. з франц. Г. Філіпчук. – К.: Юніверс, 2006. – 272с.
2. Бэкон Ф. Великое Восстановление наук: соч. в 2 т. / Френсис Бэкон. – М.: Мысль, 1971. – Т. 1. – С. 307–310.

3. Денисенко В. М. Основи раціональності в системі наукових знань / В. М. Денисенко // Філософія науки. Львівсько-Варшавський науковий семінар 14–21 листопада 2004 р. – Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – С. 58–65.
4. Докинз Р. Бог как иллюзия / Ричард Докинз пер. с англ. Н. Смелковой. – СПб: Азбука-Аттикус, 2013. – 512 с.
5. Крейденко В. Идеологічні проблеми електорального вибору// В. Крейденко. – Український соціум. – 2007. – № 5-6 (22–23). – С.153–159.
6. Кун Т. Структура наукових революцій / Томас Кун. – К.: Port-Royal, 2001. – 228 с.
7. Миронов В. В. Взаимоотношения идеологии с философией и наукой / В. В. Миронов [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://society.polbu.ru/mironov_philosophy/ch131_all.html
8. Московичи С. Век толп / Серж Московичи. – М.: Центр психологии и психотерапии, 1998. – 480 с.
9. Попова И.М. Повседневные идеологии. Как они живут, меняются, исчезают. – К.: Ин-тсоциологии НАНУ, 2000. – 219 с.
10. Поппер К. Логика и рост научного знания / Карл Поппер. – М.: Прогресс, 1983. – 605 с.
11. Сімченко Г. Філософські проблеми ідеології: теоретико-методологічний аспект / Г. Сімченко // Вісн. Львів. ун-ту. – Сер.: Філософ. науки. – 2005. – Вип. 8. – С. 133–141.
12. Четверікова Л. О. Проблема концептуального означення поняття «ідеологія» [Електронний ресурс] / Лариса Олегівна Четверікова // Ідейні основи соціально-політичних систем. Політичні ідеології: трансформація уявлень в контексті сучасності : матеріали І науково-практ. студ. конф. – Львів, філос. факультет ЛНУ ім. І.Франка: Центр політичних досліджень, 2009. – 112 с. – Режим доступу: http://postua.info/stud_conf_2009/Chetverikova_stud_conf_2009.htm

Стаття надійшла до редколегії 02.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

PECULIARITIES OF DIFFERENTIATION THE SCIENCE AND IDEOLOGY IN POLITICAL DISCOURSE

Andriy Sukharyna

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy,
Department of theory and history of political science,
Universytetskastr, 1, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: andriy_sukharyna@gmail.com*

The article reviews the approaches to defining of ideology and its interaction with political science. It is determined criteria for distinguishing ideological and scientific knowledge in political discourse. These categories is compared and classified in ideological perspective by examining ferrial and theoretical types of worldview.

Key words: political science, ideology, theoretical outlook, features of ideology, scientific pluralism.

ОСОБЕННОСТИ РАЗГРАНИЧЕНИЯ НАУКИ И ИДЕОЛОГИИ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Андрей Сухарина

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: andriy.sukharyna@gmail.com*

Рассматриваются подходы к определению идеологии, её взаимодействия с политической наукой. Определены критерии разграничения идеологического и научного знания в политическом дискурсе. Осуществлено сравнение и распределение категорий «наука» и «идеология» в мировоззренческом аспекте в контексте обыденного и теоретического типов мировоззрения.

Ключевые слова: политическая наука, идеология, теоретическое мировоззрение, признаки идеологии, научный плюрализм.